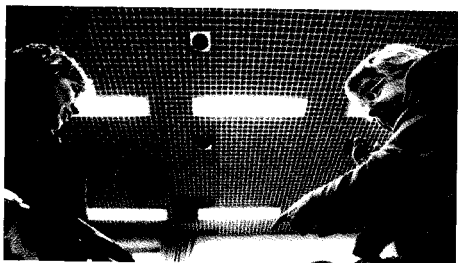

boekenbekeken | IN gesprek met

Els Kloek en Niek van Sas

over geschiedenis, herinneringen
en nationale identiteit

Door Jan Prij

Lange tijd is de verbinding van het Nederlands nationaliteitsbesef met het verleden zo vanzelfsprekend geweest dat ze nauwelijks toelichting behoefde. Of we wilden er juist liever geen woorden aan vuil maken, omdat concepten als ‘nationale identiteit’ na de Tweede Wereldoorlog besmet waren geraakt. Zij leken immers onontwarbaar verknoopt te zijn met ‘wij’ en ‘zij’ en ‘goed’ en ‘fout’. Sommigen verklaarden het denken in termen van nationaliteit zelfs letterlijk uit de tijd. Volgens de socioloog De Swaan zijn ‘het dorpsgevoel, het streekeigene en het volkseigene’ vormen van nostalgie, waarin we niet moeten blijven hangen en is het nut van de natie om een peron in de wereld te zijn (zie ook het inleidend artikel van deze bundel). Tegenwoordig kan evenwel juist in het licht van Europa, de globalisering en de multiculturele samenleving het denken over de eigen geschiedenis, de herinnering en de nationale identiteit niet meer ter zijde worden geschoven als verdacht of overbodig. Daarom sprak Thijs Jansen met twee historici, Els Kloek en Niek van Sas, over de ervaring van de belangstelling voor vaderlandse geschiedenis en de parallellen tussen vroeger en nu. Juist tegenwoordig is het besef van tijdsverloop en

de eigen historische wortels echter allerminst vanzelfsprekend. Wellicht is er zelfs sprake van een ‘verloren verleden’, dat op het punt staat in de vergetelheid weg te zakken.. Zijn er nog gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis die in het collectieve geheugen voortleven? Kunnen zij tenminste nog als kapstok fungeren voor een opfriscursus vaderlandse geschiedenis? Of is hier het oer-Hollandse gezegde van toepassing “als het kalf verdrongen is, dempt men de put”?

Over het nut van Nederland en het vertellen van verhalen

CDV De laatste jaren is de belangstelling voor de eigen geschiedenis gegroeid. Wij zagen dat bijvoorbeeld begin jaren negentig weerspiegeld in de bundel *‘Het nut van Nederland’*. Ook al langer verschenen er publicaties rond vragen over nationale identiteit. En nu, in het licht van de multiculturele samenleving zien wij de discussie rond waarden en normen, nationale identiteit en burgerschap opkomen. Het lijkt wel of in deze tijd steeds sterker de behoefte bestaat aan zicht op de eigen traditie. Ook binnen onze redactie voelen wij steeds sterker de noodzaak van een historisch-analytische benadering van hedendaagse vraagstukken. Het is waarschijnlijk niet toevallig dat juist nu twee belangrijke reeksen over de vaderlandse geschiedenis verschijnen. Kunt u iets over de achtergronden daarvan vertellen?

KLOEK Bij de reeks *‘Verloren Verleden, gedenkwaardige momenten en figuren uit de Vaderlandse geschiedenis’* wordt per deel een spraakmakende gebeurtenis of persoon uit de Nederlandse geschiedenis voor het voet-

licht gebracht. Waar denk je aan als je aan Nederland denkt? Het gaat om het ophalen van herinneringen uit ons collectief geheugen. Dan gaat het vaak om uitdrukkingen die verwijzen naar een episode uit de Vaderlandse geschiedenis, bijvoorbeeld ‘De geest van Jan Salie’, ‘Goejanverwellesluis’ of ‘Praten als Brugman’. Vaak zijn deze uitdrukkingen niet meer dan klanken met een vaag historische gevoelwaarde, maar hoe zit het eigenlijk precies met de historische achtergronden ervan? Het is overigens wel de vraag of inderdaad nog ergens een belletje gaat rinkelen bij mensen. Hoe moeten mensen van beneden de veertig de verhalen over ‘de martelaren van Gorcum’ en ‘het stokje van Van Oldenbarneveldt’ nog weten? Ze worden op school nauwelijks meer verteld.

VAN SAS Dat is inderdaad een relevante vraag. De *Verloren reeks* is in ieder geval een voor een breed publiek interessante, eigentijdse proeve van modern geschiedkundig onderzoek, waarbij het historisch gehalte van de verhalen onderscheiden wordt van staaltjes mythevorming. In het kader van het ophalen van vaderlandse herinneringen en de reeks *‘Verloren Verleden’* is ook het

boek 'Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen' interessant, dat in 1995 verscheen en nu alleen nog anti-quarisch verkrijgbaar is. Het boek is ook een illustratie van de stelling dat de Nederlandse geschiedenis haar personen en plaatsen kent waaraan onze nationale identiteit ten nauwste verbonden is.

De reeks Nederlandse Begripsgeschiedenis waarvan inmiddels verschillende delen verschenen zijn (*Vaderland (I)*, *Vrijheid (II)*, *Beschaving (III)*, *Burger (IV)*), - in voorbereiding is *Republiek (IV)*) - is geschreven met een meer wetenschappelijk doel, maar dan wel op een heel toegankelijke manier, zonder overbodig jargon, waardoor wij toch een breder publiek proberen te bereiken. In die delen gaat het erom heel gedetailleerd te laten zien hoe bepaalde historische sleutelbegrippen, zoals bijvoorbeeld 'Vaderland' zich in de Nederlandse context over een reeks van eeuwen hebben ontwikkeld. En wij gebruiken allerlei soorten bronnen: politieke, literaire, theologische, noem maar op, om die begripsontwikkeling zichtbaar te maken.

KLOEK Wij klagen over de teloorgang van de historische kennis, maar het punt is: hoe komen de verhalen als voertuig van die kennis bij het publiek? Waar zijn de verhalenvertellers gebleven? Het geven van ruimte hiervoor zie ik als een belangrijke taak.

Hernieuwde belangstelling in geschiedenis en de illusie van grenzeloosheid

CDV Deelt u de analyse dat er van een *revival* van belangstelling sprake is en hoe is die belangstelling te verklaren?

VAN SAS Ja. Hierbij speelde ten eerste het vooruitzicht van opengaande grenzen en

"Europa 1992" een belangrijke rol. Toen kwam de kwestie van de nationale identiteit weer op. De vraag 'waartoe mensen behoren', is niet weg te globaliseren en krijgt juist in het licht van de *global village* onverwacht nieuwe zeggingskracht. Maar de idee van een grenzeloze wereld en eindeloos flexibele mensen, die zich moeiteloos thuis kunnen voelen in steeds grotere verbanden is in veel opzichten een fictie gebleken.

Ten tweede: vroeger, in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw, was geschiedschrijving een handlanger van het nationalisme. Toen het nationalisme als gevolg van de Tweede Wereldoorlog verdacht was geraakt, heeft de geschiedwetenschap die nauwe band doorgeknipt en decennia-lang maar weinig van het nationalisme willen weten, ook niet als object van onderzoek. Maar sinds de late jaren tachtig zie je een hernieuwde belangstelling ontstaan voor 'het nationale' in allerlei wetenschapsgebieden en - gelukkig - ook weer in de geschiedenis.

CDV Is geschiedschrijving wel mogelijk zonder het idee te hebben dat Nederland ertoe doet? Is er niet een bepaald *commitment* van de onderzoeker noodzakelijk?

VAN SAS Je kunt met verwondering, distantie en relativering geschiedenis beschrijven en daarbij toch betrokkenheid tot uiting brengen. Ik denk dat betrokkenheid best te verbinden is met wetenschappelijke objectivering.

KLOEK Bij onze reeks gaat het ook om het 'debunkten van de geschiedenis'; het doorprikken van (overschatte) reputaties, opvattingen en theorieën en het belang van historische kritiek op de verhalen van wel-

de eigen historische wortels echter allerminst vanzelfsprekend. Wellicht is er zelfs sprake van een ‘verloren verleden’, dat op het punt staat in de vergetelheid weg te zakken.. Zijn er nog gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis die in het collectieve geheugen voortleven? Kunnen zij tenminste nog als kapstok fungeren voor een opfriscursus vaderlandse geschiedenis? Of is hier het oer-Hollandse gezegde van toepassing “als het kalf verdronken is, dempt men de put”?

Over het nut van Nederland en het vertellen van verhalen

CDV De laatste jaren is de belangstelling voor de eigen geschiedenis gegroeid. Wij zagen dat bijvoorbeeld begin jaren negentig weerspiegeld in de bundel *‘Het nut van Nederland’*. Ook al langer verschenen er publicaties rond vragen over nationale identiteit. En nu, in het licht van de multiculturele samenleving zien wij de discussie rond waarden en normen, nationale identiteit en burgerschap opkomen. Het lijkt wel of in deze tijd steeds sterker de behoefte bestaat aan zicht op de eigen traditie. Ook binnen onze redactie voelen wij steeds sterker de noodzaak van een historisch-analytische benadering van hedendaagse vraagstukken. Het is waarschijnlijk niet toevallig dat juist nu twee belangrijke reeksen over de vaderlandse geschiedenis verschijnen. Kunt u iets over de achtergronden daarvan vertellen?

KLOEK Bij de reeks *‘Verloren Verleden, gedenkwaardige momenten en figuren uit de Vaderlandse geschiedenis’* wordt per deel een spraakmakende gebeurtenis of persoon uit de Nederlandse geschiedenis voor het voet-

licht gebracht. Waar denk je aan als je aan Nederland denkt? Het gaat om het ophalen van herinneringen uit ons collectief geheugen. Dan gaat het vaak om uitdrukkingen die verwijzen naar een episode uit de Vaderlandse geschiedenis, bijvoorbeeld ‘De geest van Jan Salie’, ‘Goejanvervellesluis’ of ‘Praten als Brugman’. Vaak zijn deze uitdrukkingen niet meer dan klanken met een vaag historische gevoelwaarde, maar hoe zit het eigenlijk precies met de historische achtergronden ervan? Het is overigens wel de vraag of inderdaad nog ergens een belletje gaat rinkelen bij mensen. Hoe moeten mensen van beneden de veertig de verhalen over ‘de martelaren van Gorcum’ en ‘het stokje van Van Oldenbarneveldt’ nog weten? Ze worden op school nauwelijks meer verteld.

VAN SAS Dat is inderdaad een relevante vraag. De *Verloren reeks* is in ieder geval een voor een breed publiek interessante, eigentijdse proeve van modern geschiedkundig onderzoek, waarbij het historisch gehalte van de verhalen onderscheiden wordt van staaltjes mythevorming. In het kader van het ophalen van vaderlandse herinneringen en de reeks *‘Verloren Verleden’* is ook het

boek 'Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen' interessant, dat in 1995 verscheen en nu alleen nog anti-quarisch verkrijgbaar is. Het boek is ook een illustratie van de stelling dat de Nederlandse geschiedenis haar personen en plaatsen kent waaraan onze nationale identiteit ten nauwste verbonden is.

De reeks Nederlandse Begripsgeschiedenis waarvan inmiddels verschillende delen verschenen zijn (*Vaderland (I)*, *Vrijheid (II)*, *Beschaving (III)*, *Burger (IV)*), - in voorbereiding is *Republiek (IV)* - is geschreven met een meer wetenschappelijk doel, maar dan wel op een heel toegankelijke manier, zonder overbodig jargon, waardoor wij toch een breder publiek proberen te bereiken. In die delen gaat het erom heel gedetailleerd te laten zien hoe bepaalde historische sleutelbegrippen, zoals bijvoorbeeld 'Vaderland' zich in de Nederlandse context over een reeks van eeuwen hebben ontwikkeld. En wij gebruiken allerlei soorten bronnen: politieke, literaire, theologische, noem maar op, om die begripsontwikkeling zichtbaar te maken.

KLOEK Wij klagen over de teloorgang van de historische kennis, maar het punt is: hoe komen de verhalen als voertuig van die kennis bij het publiek? Waar zijn de verhalenvertellers gebleven? Het geven van ruimte hiervoor zie ik als een belangrijke taak.

Hernieuwde belangstelling in geschiedenis en de illusie van grenzeloosheid

CDV Deelt u de analyse dat er van een *revival* van belangstelling sprake is en hoe is die belangstelling te verklaren?

VAN SAS Ja. Hierbij speelde ten eerste het vooruitzicht van opengaande grenzen en

"Europa 1992" een belangrijke rol. Toen kwam de kwestie van de nationale identiteit weer op. De vraag 'waartoe mensen behoren', is niet weg te globaliseren en krijgt juist in het licht van de *global village* onverwacht nieuwe zeggingskracht. Maar de idee van een grenzeloze wereld en eindeloos flexibele mensen, die zich moeiteloos thuis kunnen voelen in steeds grotere verbanden is in veel opzichten een fictie gebleken.

Ten tweede: vroeger, in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw, was geschiedschrijving een handlanger van het nationalisme. Toen het nationalisme als gevolg van de Tweede Wereldoorlog verdacht was geraakt, heeft de geschiedwetenschap die nauwe band doorgeknipt en decennialang maar weinig van het nationalisme willen weten, ook niet als object van onderzoek. Maar sinds de late jaren tachtig zie je een hernieuwde belangstelling ontstaan voor 'het nationale' in allerlei wetenschapsgebieden en - gelukkig - ook weer in de geschiedenis.

CDV Is geschiedschrijving wel mogelijk zonder het idee te hebben dat Nederland ertoe doet? Is er niet een bepaald *commitment* van de onderzoeker noodzakelijk?

VAN SAS Je kunt met verwondering, distantie en relativering geschiedenis beschrijven en daarbij toch betrokkenheid tot uiting brengen. Ik denk dat betrokkenheid best te verbinden is met wetenschappelijke objectivering.

KLOEK Bij onze reeks gaat het ook om het 'debunkten van de geschiedenis'; het doorprikken van (overschatte) reputaties, opvattingen en theorieën en het belang van historische kritiek op de verhalen van wel-

eer. Zijn ze louter staaltjes van nationale mythevorming of zit er werkelijk iets in? Je zou zelfs met enige overdrijving kunnen zeggen dat we het *debunkten* moeten *debunkten*: door de nadruk op de mythevorming in de vaderlandse geschiedenis dreigt alles als louter mythe te worden afgedaan. Ten onrechte! Ik heb dat zelf gemerkt bij het werk aan mijn deeltje over Kenau. In Haarlem leeft zij totaal niet meer! Mensen denken dat zij nooit bestaan heeft en beseffen de historische achtergrond van de uitdrukking niet meer.

VAN SAS Wat dat betreft zou je zeggen, dat jullie met de reeks nog net op tijd zijn.

KLOEK Misschien. Maar de vraag is of wij niet al te laat zijn. Is er nog zoiets als een vast repertoire aanwezig? Zijn er nog flarden die in het geheugen blijven hangen en waar je ook 'de rest' aan op kunt hangen? Bestaan er nog zulke kapstokken voor de vaderlandse geschiedenis? Of is 'Kenau' zoiets als een woord uit een vreemde taal?

Lieux de mémoire

CDV Hoe bepaal je waaruit zo'n vast repertoire uit de vaderlandse geschiedenis zou kunnen bestaan? Wat is daarbij relevant?

KLOEK Allereerst is de verhaalvorm zelf belangrijk. Met verhalen breng je verband in dingen die gebeuren. De verhalen moeten ook beeldend zijn en iets tevoorschijn roepen uit die episode van het verleden. Bijvoorbeeld aan het verhaal over de beeldenstorm kun je enorm veel informatie 'ophangen' over de achtergronden van de Opstand. Aan abstracte vertogen over 'onderdrukking', of 'bezitsverhoudingen' heb

je niets. Pas in concrete zaken gaat de geschiedenis leven en krijgen deze woorden betekenis. Ook hebben we in onze serie gestreefd naar enig evenwicht in de spreiding van de verhalen over de tijd. Opmerkelijk genoeg blijft de achttiende eeuw het stiefkindje: die heeft echt weinig bekende verhalen opgeleverd.

VAN SAS Er zijn interessante parallellen met een imposant project in Frankrijk. In 1984 verscheen het eerste deel van '*Les lieux de mémoire*' onder leiding van de historicus Pierre Nora, dat ten doel had te voorkomen dat het nationale verleden in vergetelheid zou wegzinken. Er werden enkele tientallen *lieux de mémoire* gekozen die de verankering en de verbeelding vormden van Frankrijks nationale geheugen. In diverse landen is dat idee daarna ook opgepakt. In Italië bijvoorbeeld, in Oostenrijk en nu ook in Duitsland met drie imposante delen *Deutsche Erinnerungsorte*.

Onze in boekvorm uitgegeven vaderlandse herinneringen in *Waar de blanke top der duinen* zijn ook op het Franse voorbeeld geïnspireerde *lieux de mémoire*. Oorspronkelijk verschenen de verhalen in een twaalfstal paginagrote maandelijkse artikelen in NRC Handelsblad onder titels als 'T Is Naatje', 'Gedenck aan Loevesteyn' en 'Martelaren van Gorcum'.

Typisch Frans aan het Franse project is dat het eigenlijk beschouwd werd als uitdrukking van de unieke historische ervaring van Frankrijk. Pierre Nora was dan ook aanvankelijk van de 'onvertaalbaarheid' van zijn project overtuigd. Nu is zelfs hij overstag: Nationale mythen, vaderlandse helden, een eigen taal met bijbehorend woordenboek, een landschap dat de herinneringen kleurt en de generaties verbindt; ze zijn overal te

vinden en vormen het vaste stramien van natievorming en nationalisme van de laatste tweehonderd jaar.

Verdacht Verleden

CDV De hernieuwde belangstelling voor het eigen verleden, was die gelijk op de geschiedenisfaculteit voelbaar?

VAN SAS De hernieuwde belangstelling voor natiebeseft en nationalisme is eerder buiten de geschiedwetenschap dan daarbinnen ontstaan. Zoals gezegd was na de Tweede Wereldoorlog onderzoek naar nationalisme een tijd lang even impopulair als het nationalisme zelf. De laatste decennia maakt het echter een opvallende hausse door in een waaier van disciplines zoals de sociologie, antropologie, politicologie, maar ook bijvoorbeeld in de literatuurwetenschap.

KLOEK De belangstelling van historici voor de vraag naar nationale identiteit kwam eigenlijk pas laat op gang, vanwege de verdachte link met het nationalisme. Hier in Nederland waren het de kunsthistorici die het voortouw namen met de tentoonstelling 'Het vaderlands gevoel'.

CDV Hoe zit het met de begrippen: 'vaderland', 'nationalisme' en 'patriottisme?' In Nederland lijken deze begrippen negatief geladen te zijn.

VAN SAS 'Vaderland' klinkt misschien wat oubollig, maar niet negatief. 'Nationalisme' heeft inderdaad in Nederland een negatieve klank gekregen. Voor de Engelse term 'Nationalism' geldt dat niet. Zich hechten aan 'lieux de mémoire', waar wij het net over hadden, hangt ook samen met natiebeseft,

de onuitroeibare behoefte van de mens ergens bij te horen, ergens thuis te zijn. Het 'wijgevoel' en het daarmee onlosmakelijk verbonden besef van 'eigen' en 'vreemd'. Het grote gevaar zit erin dat sommigen dat eigene niet alleen zien als anders maar ook als *beter* dan dat vreemde. Onmiskienbaar heeft het nationalisme zowel onschuldige als heel vileine vormen. Het zijn twee kanten van dezelfde medaille en het is dan ook niet verkeerd, denk ik, om de term nationalisme te blijven gebruiken als verzamelnaam voor al die verschijnselen. De term 'Patriottisme' is een oudere term met in de achttiende eeuw een sterke koppeling van vaderlandsliefde en burgerlijke vrijheden.

Over (Nieuw) Patriottisme en de geslotenheid van de Haagse kaasstolp

CDV De patriottenbeweging is geen bezonken cultuurgood. Hoe komt dat?

KLOEK De beweging stamt uit een eeuw zonder referenties in het collectieve geheugen. Zoals gezegd merkten we het ook bij de keuze van de onderwerpen voor de reeks *Verloren Verleden*. De achttiende eeuw blijft een moeilijk geval.

VAN SAS Het heeft Nederland altijd parten gespeeld dat het vrijwel meteen na zijn ontstaan in de Opstand zijn hoogste bloei bereikte tijdens de Gouden Eeuw. De achttiende eeuw is vooral een terugkijken naar die periode en toen ze eenmaal voorbij was, moest Nederland er mee leven dat het een briljante toekomst achter zich had. De Franse tijd zorgde voor een scherpe breuk en leidde ertoe dat wij de Gouden Eeuw heel anders, inderdaad als geschiedenis gingen waarderen. En hoe je het ook wendt of

keert, de patriottentijd liep uiteindelijk uit op bezetting in de Franse Tijd, toen Napoleon in Nederland vooral een vette melkkoe zag. Deze verhalen zijn ongemakkelijk en passen niet goed in de *canon* van de Nederlandse geschiedenis.

CDV Dus de term is nooit echt populair geweest en de historische wordingsgeschiedenis is problematisch. Het past gewoon niet in de *canon*, de hoofdstroom van 'God, Nederland en Oranje'?

VAN SAS Historische populariteit is niet zonder meer hetzelfde als historische betekenis. De patriottentijd en daarna de Bataafse jaren zijn zonder twijfel een uiterst belangrijke vernieuwingsfase in de Nederlandse geschiedenis geweest. Neem nu de felle aanklacht die de Gelderse baron Van der Capellen tot der Pol in 1781 door de hele republiek verspreidde, getiteld "*Aan het Volk der Nederlanden*". Zijn pamflet was onder meer gericht tegen de uitwassen van een in zichzelf gekeerd stadhoudelijk stelsel. Juist dat aspect van het patriotse programma werd naar eigen zeggen hernomen door Pim Fortuyn, die zich zag als een eigentijdse Van der Capellen - als een anti-oligarchisch signaal aan Paars. Er zijn inderdaad wel parallellen in zijn protest tegen de gesloten bestuurskaste van de Haagse Kaasstolp als een in zichzelf gekeerd politiek systeem dat elke binding met de samenleving heeft verloren.

Oranjegevoel, mythe en werkelijkheid

CDV Zijn wij hoe dan ook als natie verbonden met het koningshuis en de kleine en grote schandalen die daar dan bijkomen of is zoiets toch eigenlijk overbodige franje?

VAN SAS Het is lastig te zeggen wat nu wel of niet echt bij Nederland hoort. 'Typisch Nederlands' is datgene wat mensen typisch Nederlands vinden. Diezelfde karaktertrekken kunnen - door anderen in een andere context, maar met evenveel overtuiging - ook best als typisch Duits, of voor mijn part typisch Turks beschouwd worden. Beelden die leven over onze nationaliteit hebben realiteitswaarde, juist omdat ze 'in het echt' gedrag of kritiek oproepen.

KLOEK Of kijk naar Fortuyn die onder meer te hoop liep tegen de 'doorgeschoten tolerantie'.

Maar zoiets als tolerantie is een clichébegrip geworden: wij gaan er prat op dat we zo tolerant zijn, en tegelijk vinden wij dat we doorschieten. Zo bepaalt het ons zelfbeeld én onze zelfkritiek. Hoe dan ook: Wat wel of niet bij Nederland hoort, verzijn je niet zomaar. Het is een heel pakket van eigenschappen en eigenaardigheden die zich in de loop van de geschiedenis heeft gevormd en dat wordt overgeleverd.

VAN SAS Je moet die stereotypen serieus nemen en relativeren tegelijk. Ooit waagde ik in een lezing over het thema 'Eenvoud' als vaderlandse deugd een paar kanttekeningen te plaatsen bij het clichébeeld van de jaren vijftig en de sfeer van de Wederopbouw. Achteraf werd ik streng terechtgewezen door een mevrouw in de zaal die van geen relativering wilde weten: het cliché was eenvoudig haar werkelijkheid.

Over het morele en culturele zelfbewustzijn

CDV De laatste tien jaar zien wij vooral een belangstelling voor nationale identiteits-

vragen in morele zin ontstaan. Zie bijvoorbeeld het Slavernijmonument en de verwerking van Srebrenica. De prangende vraag komt op: hebben wij het wel goed gedaan? Is onze relatie met de eigen geschiedenis vooral bemiddeld door schuldgevoelens?

VAN SAS De morele kwesties en vragen rond schuld en boete speelden altijd al. Deze belangstelling is niet alleen van de laatste tijd. De morele verwerking bestaat uit een voortdurende dialoog met het eigen verleden, die nooit 'af' is. Soms is zij nog maar pas begonnen. Zie bijvoorbeeld de verwerking van de politionele acties: daar valt zeker nog heel wat aan te doen. Maar dat geldt ook voor andere landen zoals Frankrijk. Daar is het Vichy-oorlogsverleden nu eindelijk bespreekbaar, maar dat geldt nog allesbehalve voor het Algerijnse trauma.

De wijze van herdenking bij het Slavernijmonument, met een kring van autoriteiten eromheen en een hek dat de echte betrokkenen buitensloot, was trouwens een heel pijnlijke vertoning.

KLOEK Ja. Het is een interessant verschijnsel, dat je met je vraag aansnijdt: afgaande op de discussies over geschiedenis krijg je inderdaad de indruk dat de morele belangstelling voor geschiedenis de culturele momenteel sterk overvleugelt. Ik weet niet of het echt zo is, maar het zijn de morele kwesties waarover wordt gediscussieerd. Zo zie ik soms ook bij mijn studenten de neiging de geschiedenis te beoordelen met hedendaagse normen. Ik vind dat je zo niet met het verleden moet omgaan. Natuurlijk, je mag wel een oordeel hebben over wat men in het verleden zoal heeft uitgespookt, maar laat vooral de feiten spreken. Je moet proberen duidelijk te krijgen wát er precies

gebeurd is, zodat de loop der gebeurtenissen verklaard kan worden. Het is niet alleen verkeerd om op Gods stoel te gaan zitten, je schiet er ook je doel mee voorbij. Niets zo vervelend als een historische studie waarin de lezer steeds krijgt voorgezegd hoe hij erover moet oordelen.

Inburgering en investeren in actief burgerschap

CDV Bij de inburgeringcursussen zien wij een interessant verschijnsel optreden. Eerst was er een focus op het aanleren van rechten rond de sociale zekerheid. Nu staan bezoeken in historische gebouwen en kerken uit de eigen buurt centraal. Immigranten krijgen te horen en te zien over de beeldenstorm en ze krijgen gelegenheid een stadsarchief in te duiken.

Zo ontstaat een beeld bij de vraag in wat voor land wij eigenlijk leven. Hoe kijkt u tegen deze ontwikkeling aan?

KLOEK Ik vind het een verrassende ontwikkeling. Het brengt mij wel bij de vraag: Wat weten wij er eigenlijk nog zelf van? Er schiet mij een scène van Van Kooten en De Bie te binnen met Van Kooten als Turk bij de groenteman: hij spreekt vlekkeloos Nederlands, ouderwetse volzinnen, de groenteman produceert alleen maar losse woorden – heel vervreemdend. Participeren autochtonen zelf wel zo goed in de samenleving? Doen zij zelf wel goed mee?

VAN SAS Door het jarenlange gebrek aan investeringen in onderwijs heeft Nederland nu al een achterstand als kennisland en daar heeft natuurlijk ook het vak geschiedenis last van. Als wij niet eerst zelf op de hoogte zijn van onze eigen cultuur en ge-

schiedenis, hoe kunnen wij dat dan van anderen verwachten? Wij zien gelukkig wel een constante belangstelling van studenten voor het vak geschiedenis, maar tegelijkertijd gaat het aantal stafleden steeds omlaag met veel verlies van deskundigheid en diversiteit. Dat is een zorgelijke ontwikkeling waarvoor wij op termijn - en ik vrees al een vrij korte termijn - de rekening zullen gaan betalen.

KLOEK In deze situatie is goed onderzoek doen een sluitpost. Het is, hoe kan het ook bijna anders, haast letterlijk een zaak van liefdewerk en oud papier geworden.

Over een goed slot en de eeuwige strijd tegen het water

CDV Uw beider onderzoeksprestaties zijn nog steeds indrukwekkend te noemen. Van de totale reeks *Verloren Verleden* komen nu nog vier delen uit. De grote vraag is natuurlijk: hoe sluit je zo iets af? Is het sowieso wel goed mogelijk een slot op de geschiedenis te zetten?

KLOEK We hebben natuurlijk wel ideeën over dat laatste deel, maar die verklap ik nu nog niet. In ieder geval zal het verhalende centraal staan. De drie komende delen gaan over 'Jantje van Leiden', 'Het kindernetje van Van Houten' en de 'Franse tijd'.

VAN SAS Dat laatste deel gaat toch niet weer over die eeuwige strijd met het water? Dan zou ik in ieder geval het cliché willen doorprikken, dat het gevecht met de elementen de Nederlanders een uniek gevoel van saamhorigheid heeft gegeven. Inderdaad verplichtte de waterbeheersing tot nauwe samenwerking, maar die zorg voor polders

en dijken was heel vaak een bron van kleinheid en particularisme. In plaats van grote gevoelens van saamhorigheid ging het om behartiging van het directe eigenbelang en om samenwerking op de kleinst mogelijke schaal. De solidariteit reikte met andere woorden niet verder dan de eerstvolgende dijk. Toch is de mythe van nationale solidariteit dankzij de Deltawerken bijna werkelijkheid geworden. De Deltawerken kunnen derhalve dienen als een Nederlands gedenkteken, een *lieu de mémoire*, bij uitstek!

Dr. E. M. Kloek is als universitair hoofddocent verbonden aan de opleiding geschiedenis van de Universiteit Utrecht.

Prof dr. N.C.F. van Sas is hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

Kloek, E.M., *Kenau, de heldhaftige zakenvrouw uit Haarlem (1526-1588)*, Uitgeverij Verloren, Hilversum 2001.

Koch, K. & P.Scheffer. *Over het nut van Nederland, opstellen over soevereiniteit en identiteit*, Bert Bakker, Amsterdam 1996.

Sas, N.C.F. van (red) *Vaderland, Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940*, Amsterdam University Press, Amsterdam 1999.

Sas, N.C.F. van (red) *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen*, Contact, Amsterdam 1995.